

HUUMORI JA KUJUNDKÕNE ERISTATAVUSEST

Arvo Krikmann

1. Huumor ja metafoor on tähenduselt kaheplaani üksused

Usutavasti on kõigil, kes on kohanud nalja ja metafoori määratlusi teoreetilises kirjanduses või vaevunud ise mõtisklema huumori ja kujundkõne suhete üle, tekkinud arusaam, et nali ja metafoor on oma kognitiivselt loomuselt üpris sarnased. Nad mõlemad on asjad, mis on kehastatud tähenduslikult kaheplaani tekstides. Selliste tekstide mõtestamisel põrkub vastuvõtja mingile sisulisele vasturääkivusele, tal tekib vajadus teksti sisuliseks ühestamiseks, mis nõuab teksti osalist übermõtestamist, mis omakorda eeldab, et tekstisse kätetud tähendusplaanide vahel peab leiduma mingi mõisteline ühisosa, mingi analoogia. See arusaam on iseendast väga vana. Aristotelese “Poeetikas” (eesti keeles 2003: 47) vastab metafoori tänapäevasele mõistele vaid ta 4. metafooriliik, mille lahtiseletuses tuleb ette ka üliviidatuks saanud väide, et vanadus elu suhtes on sama, mis õhtu päeva suhtes, seetõttu võib “õhtu” asemel öelda “päeva vanadus”, või “vanaduse” asemel “elu õhtu” või “elu loojang”. Aristotelese vaated huumori kohta jäävad mitmete uurijate väitel ta “Poeetika” kadumaläinud ossa. Kuid kuna ta mõnedes märkustes huumori retoorilise mõju kohta on rõhutatud üllatuse, ootamatuse tähtsust, siis on John Morreall (1987: 14) sõandanud lugeda teda ka huumori inkongruentsiteooriate esiisaks.¹

1960ndail aastail tehti kaks tähtsat katset üles ehitada ülemsüsteeme, mis püüaksid kätkeada endasse mitmeid tähenduslikult kaheplaani nähtusi, sh nii huumori kui ka figuratiivse kõne.

Üks neist oli Arthur Koestleri traktaat “The Act of Creation” (1964), kus vaadeldakse loovuse, kreatiivsuse vorme. Need moodustavad omalaadse triptühhoni, mis koosneb huumorist, avastusest ja kunstist. Kõiki neid seob *bisotsiatsioon* ~ *bisotsiatiivsus* mõiste – huumori juures on selleks koomiline kaheplaaniilisus, teaduslik-avastuslikus loomes objektiivne analoogia, kunstis kujund. Igas triptühhoni osas kaasneb bisotsiatiivsusega ka spetsiifiline emotiivne põhitoon: koomika puhul on see agressiivne, avastuse korral neutraalne, kunstis sümpateetiline, vaimustunud, traagiline (Koestleri bisotsiatiivsest huumoriteooriast ja selle vastuvõtust vt lähemalt nt Krikmann 2003b; 2004: 9–21).

Teine tähtteos on Algirdas Julien Greimase monograafia “Strukturaalne semantika” (1971 [1966]). Greimas ei tegele üldse huumoriteooria ega kujundkõneteooriaga, vaid deduktiivse semantikateooriaga, milles keskseks mõisteks on *isotoopia*. Isotoopia tähendab lihtsustatult öeldes mitmetimõistetavate väljendite erinevaid “lugemeid”, mille kohta Greimas püüab välja töötada semantilise ühestamise protseduuri, ükskõik, kas see vajalikuks osutub – kas tavakeele, metafoorse keele või huumori puhul. Greimase teorial polnud erilist edu ei kujundkõne ega huumori kirjeldamisel ja ta on jäänud klassikuks ehk pigem semiootikasse kui lingvistikasse. Kuid Greimase isotoopiaid illustreerivate tekstinäidete hulgas on juhtumisi ka järgmine nali, kus isotoopiate kokkupõrge sooritatakse ühendava termini *toilette* kaudu, mis 1. isotoopia järgi tähendab daamide pidulikku õhturiietust ja 2. isotoopia järgi tualettruumi, WC-d:

Peenel seltskonnapeol vestlevad kaks külalist väljas terrassil. “Ah,” ütleb üks rahuloleva tooniga, “kena õhtu, kas pole? Vaimustav toit ja nii kenad tualetid, kas pole?” – “Ma ei oska öelda,” vastab teine. “Kuidas, mida sa mõtled?” – “Mul pole veel olnud vaja käia.”

See on ajendanud mitmeid naljade jm narratiivide uurijaid (eriti Euroopas) kasutama Greimase mõistearsenali lausest pikemate sidustekstide analüüsimiseks (vt nt Attardo 1994: 62–107; Attardo jt 1994: 27). Greimase skeem meenutab selgesti inkongruentsiteooria tavamalli – hüpe ühelt isotoopialt teisele näib oma olemuselt olevat väga sünonüümne Koestleri bisotsiatiivsete tähendusplaanide kokkupõrkega või Raskini (1985) ühisosalis-opositsioonilise skriptivahetusega või ka nt siirdega (nihkega, hüppega) ühelt freimilt teisele (*semantic leaps, frame-shifting*) Seana Coulsoni hilisemais käsitlustes (vt nt Coulson 1997; 2001; Coulson & Kutas 1998).

Lakofiaanlikus kognitiivistikas on metafoor kaardistus- või projitseerimisoperatsioon kahe “millegi” vahel. Neid “miskeid” on kaht liiki – suuremad ja väiksemad. Suuremaid kutsutakse kogemus- või mõiste *domeenideks*. Nende sees figureerivad väiksemad “miskid”, mida kutsutakse *skeemideks, skriptideks, freimideks*, viimasel kümnel aastal ka

mentaalseteks ruumideks. Nominaal- ja predikatiivmetafoorses lauses on seega “murrukoht”, kus öeldava sisu kandub ühest mõistedomeenist teise. See “murrukoht” võib vahel olla pelgalt etümoloogiliselt tuvastatav, vahel aga tekitada päris tegeliku mõistmishäire ja nõuda kognitiivseid pingutusi lause mõnede osade ümbermõtestamiseks.²

Samasugust kahe skeemi ~ skripti konfiguratsiooni kohtame naljades. Näiteks Raskini raamatus (1985) mainitakse korduvalt ja analüüsitakse põhjalikult (vt nt lk 32, 82–85, 99–100, 104–105, 117–127 jm) nalja “bronhiaalsest patsiendist”:

“Is the doctor at home?” the patient asked in his bronchial whisper. “No,” the doctor’s young and pretty wife whispered in reply. “Come right in.”

Raskini järgi on siin vastandatud ARSTI (ilmselt täpsem olnuks öelda: PATSIENDI) ja ARMUKESE skriptid, nalja mõtestus algab esimese skripti raames, kuid naise sosistatud puäntrepliik toob sisse selle meditsiinilise skriptiga ühitamatuid sisuelemente, mistõttu kuulaja peab mõistetavuse taastamiseks leidma (ja loomulikult ka leiab) teise, sobiva skripti – ARMUKESE skripti – ning sooritama vastava skriptisiirde.

Domeenide ~ skriptide ~ freimide ~ skeemide ~ mentaalsete ruumide mõisted ja suhted on lingvistikas, psühholoogias, huumoriteoorias ja mujal jäänud tänini üsna krüptilisteks ning eri autorid kasutavad neid termineid radikaalselt erinevais tähendustes. Lakofiaanlikus metafooriteoorias pruugitav projektsiooni mõiste on ise metafoorne ja vastab oma matemaatilisele prototüübile vaid väga tinglikult, sama kehtib ka ardistuse (*mapping*) kohta, mis on praeguseks paljudel teadusaladel kui ka tavakeeles lootusetult polüseemiliseks sõidetud. Pikk poleemika on toimunud ka metafoori kahe funktsiooni – sarnasusi ja analoogiaid tuvastava *versus* predikatiivse, uusi *ad hoc* kategooriaid loova – suhestatuse ümber, eriti Dedre Gentneri ja Sam Glucksbergi uurimiserühmade vahel.³ Raskin (1985) nimetab naljaskriptide vahekorda opositsiooniks, kuid selle vahekorra täpsem mõistesisu on jäänud samuti üsna hämaraks. Raskin ise leiab, et mõned naljades kohatavaist opositsioonidest on tavalised opositsioonid, mille üks liige on teise täpne või kergelt parafraseeritud eitus ~ antonüüm, kuid põhiosa opositsioonidest näivad olevat nn lokaalsed antonüümid (*local antonyms*: John Lyonsi termin), s.o keelelised üksused, mis satuvad opositsiooni vaid teatava kindla diskursuse piires ja eesmärkidel. Sriptiopositsiooni (SO) olemust arutatakse lähemalt ka Attardo ja Raskini nn verbaalse huumori üldteooria (GTVH) raames (1991: 307–309), kuid see ei saa siingi palju selgemaks.⁴

Huumori inkongruentsiteooriad ning kognitiivsed jm metafooriteooriad on niisiis suutelised usutavalt konstateerima metafoori ja nalja sarnasusi, kuid kahe skripti või skeemi suhestatuse tuvastamine, ükskõik millena me seda suhet ka ei näeks, ei aita määratleda metafoori ja nalja erinevusi.

3. Huumor ja kujundkõne rikuvad Grice’i pragmaatilisi maksime

Huumori pragmaatilised aspektid pole sugugi söötis uurimissuund. Üsna hiljuti (aastal 2003) pühendas ajakiri “Journal of Pragmatics” oma 35. köite 9. numbri spetsiaalselt huumori pragmaatikale. Kuid sealsed kirjutised lähevad täiesti mööda maksimirikumiste probleemist huumoris. Grice (1991 [1989]: 33) loeb päris ilmselt kvantiteedi maksimi *flouting*-vormis rikkumisteks ka suurt hulka kujundkõnenähtusi, nt parömioloogias ja kujundkõneteoorias rohkesti arutatud kvaasitautoloogiad *Boys are boys*; *Women are women*; *War is war* jts, mida teisalt on tavatsetud pidada metonüümia ilminguteks (vt ka nt Gibbs 1994: 345–351), kvaliteedi maksimi rikkumisteks aga ironiat, metafoori, litootest ja hüperbooli. Üldiselt näib pragmaatika olevat semantika käest küll pidevalt positsioone hõivanud, kuid Grice’i maksimid näivad olevat lingvistilises pragmaatikas hetkel üsna jahtunud teema.

Huumori inkongruentsiteoorias seevastu on maksimirikumised olnud üsna elavalt diskuteeritav probleem. Juba Victor Raskin (1985: 100–104) iseloomustab naljarääkimist kui üht “mitte-heauskse” (*non-bona-fide*) kommunikatsiooni liiki, lähtudes Grice’i kooperatiivsusprintsipist. Rääkija võib teha nalja kavatsematult või kavatsetult ja kuulaja võib nalja oodata või mitte oodata. Nende kombinatsioonide piires võib tekkida ka mitmesuguseid mõistmis- ja suhtlemishäireid, kuid kui mõlemad osapooled on teadlikult naljalainel, siis hakkab Grice’i kooperatiivsusprintsip jälle

kenasti tööle, kuid “siira kommunikatsiooni” põhimaksiimid modifitseeruvad spetsiifilisel viisil: kvantiteedi maksimum hakkab kõlma “Anna täpselt niipalju infot kui nalja juures vaja”, kvaliteedi maksimum – “Räägi ainult seda, mis “naljamaailmas” on aktsepteeritud” jne *mutatis mutandis*.

Attardo mõned tööd huumori pragmaatika kohta (1993; 1994: 271–292) ongi fokuseeritud Paul Grice’i kooperatiivsusprintsipi ja maksimumide rikkumisele naljades. Probleem, millele Attardo lahendust otsib, on esitatud paradoksina. Ühelt poolt on ilmne, et maksimumirikkumisi esineb naljades lausa igal sammul. Teisalt on niisama ilmne, et sellest hoolimata suudavad naljad kätkeada ja edastada informatsiooni. Ajendatuna Haruhiko Yamaguchist (1988), kes püüab huumoris esinevate maksimumirikkumiste analüüsiks kasutada Dan Sperberi ja Deirdre Wilsoni (1981) nn mainimisteooriat (*mention theory*), keskendub ka Attardo põhitähelepanu rikkumiste süüdlase otsinguile. Kui aga Yamaguchi leiab, et n-ö jutustaja tasandil maksimume ei rikutagi, vaid nali säilitab oma kooperatiivse loomuse seeläbi, et jutustaja kannab vastutuse maksimumirikkete eest “nalja sisse” (eriti selgesti tegelaste otsesese kõnesse), siis Attardo (1993: 547–548; 1994: 282–283) langetab vastutuse naljades kohatavate maksimumirikkumiste eest eranditult ja resoluutselt just jutustajale. Sellise veidi kummastavalt kohtuliku lähenemise heuristiline põhipanus seisneb aga nimelt vastutustasandi kui kontsepti ja probleemi esiletõstus, mis läbi maksimumirikkumised seotakse mitmete muude fundamentaalsete ja igiaktuaalsete probleemidega, sh kurikuulsa autorsuse probleemiga. Vastutuse jagunemise struktuur on ilmselt erinev nt autoriseeritavate ja anonüümsete humoristlike üksuste puhul ning sõltub kindlasti ka sellest, kas üksuse edastaja täidab pelgalt tsiteerija või ühtlasi ka autori rolli. Kuid sellest perspektiivist vaadatuna muutuvad võimalikuks ka muud, vastassuunalised nihutused, nagu “Autor on kõiges süüdi” või “Folkloor ~ traditsioon ~ kultuur on kõiges süüdi”. Samades töödes avaldab Attardo arvamusi ka Victor Raskini naljapragmaatiliste vaadete kohta. 1993. aasta töös (lk 545–546) on häälestus üsna kriitiline – muuhulgas heidetakse Raskinile ette, et ta kuulutab naljade pragmaatika täiesti suveräänseks, mistõttu sel kaob side tavalises “siiras” või “heaükses” kommunikatsioonis kehtivate maksimumide jt kooperatiivsuskriteeriumidega. Edasi (vt 1994: 286–288) on Attardo aga nähtavasti tutvunud Raskini vahepeal muutunud vaatekohtadega ning jõuab sedakaudu ka ise teoreetiliselt olulisele avaramale nägemusele: maksimumirikkete paradoks kaob, kui laiendada radikaalselt kommunikatsiooni enda mõistemahtu, möönda paljude eri tasandite ja tüüpide olemist inimsuhtluses ning lugeda loomulikuks ja ootuspäraseks rohkeid vastuolusid nende tüüpide ja tasandite vahel; tegelikkuses pole võimalik kahevalentselt eristada “siira” ja humoristliku keelekasutuse juhte, Grice’i “esmatasandi” kooperatiivsusprintsipi ja maksimume surmtõsiselt järgiv kõneleja on kasulik abstraktsioon, tegelikus kõnelises suhtluses aga vaheldatakse häireteta humoristlikke ja muid osiseid, ehitades üles oma nägemust kommunikatiivsest kontekstist.

Seegi avardumine ei aita aga iseendast eristada, millised maksimumirikked realiseeruvad lihtsalt suhtlemisvigadena, millised kujundkõneüksustena ja/või millised huumorina.

4. Rachel Giora *Marked Informativeness Requirement*: osa probleemist lahendatud?

Nii metafoorteoorias (eriti ilmselt vt nt Levin 1977) kui ka huumori skriptiteoorias (nt Raskin 1985) on üsna ammu jõutud veendumusele, et neid teooriaid pole võimalik arendada n-ö puhta semantika tasandil, vaid naljade ja kujundkõne mõistmise sisukam kirjeldamine eeldab suure hulga nn maailmateadmuse või “entsüklopeedilise teadmuse” kaasamist. Kuid senisest tihedam side reaalmaailmaga, mille lakofiaanlik kujundkõneteooria rajas, seisnes põhiliselt “meele kehastatuse” (*embodiment*) idee mängutoomises, mõistemetafooride (*conceptual metaphors*) kognitiivse tähtsuse rõhutamises ning nende komponentide (*target* ja *source*, mille vasted I. A. Richardsi (1936) retoorikas olid *tenor* ja *vehicle*) kognitiivse loomuse täpsustamises: “we conceptualize the less clearly delineated in terms of the more clearly delineated” (Lakoff & Johnson 1980: 59; vrd ka samas, lk 105, 109, 112, 115 jm). See teooria püüdis kirjeldada eelkõige mõistemetafoorse maailma enda koostist ja sisestruktuuri, n-ö püsimalulist staatikat, mitte kujundkõne mõistmisprotsessi konkreetse suhtluses. Viimast on (põhiliselt samuti 1980ndaist alates) intensiivselt uuritud psühholingvistikas. 1970ndate lõpupoolel, eelkõige Amos Tversky ja Daniel Kahnemani tööde kaudu, kodunesid psühholoogiliste terminitega mõisted *accessibility* ~ *availability* ja *salience* ning

jõudsid peagi ka psühholoogide poolt viljeldavasse metafooriteooriasse – vt nt Andrew Ortony kirjutist (1979) salientsuse tasakaalustamatuse (*salience imbalance*) ja võrdluse pööratavuse / mittepööratavuse kohta. Siinses lühiartiklis pole võimalik anda vähimatki üldlevaadet sellest, milliseks kirevaks ja vastuoluliseks ideede ja katsetulemuste padrikuks see psühholingvistika osa viimaste aastakümnete jooksul on kujunenud.⁵ Senise diskussiooni põhiaspektid on olnud näiteks: 1) kuidas kujundkõne mõistmise protsessis ja resultaadis mängivad kaasa a) keelega seotud püsivõimalused – nende koostis (kas nt idioomid on salvestatud nn pikkade sõnadena), nende mõistelised ja leksikaalsed vahekorrad, tugevusvahekorrad jne; b) problemaatilist üksiksõna, sõnaühendit, lauset või pikemat teksti ümbritseva konteksti olemasolu ja iseloom (verbaalne või situatiivne, pikk või lühike, figuratiivne või otsesõnaline, neutraalne või “praimiv”, so mingit konkreetset tõlgendust toetav); 2) millisteks etappideks kujundkõnelise üksuse mõistmisprotsess tervikuna jaguneb ja milliste etappide läbimine millistel eeltingimustel (nt keelde juurdunud / innovaatiliste metafooride või idioomide korral) on obligatoorne või mitte; 3) milline on neis või teistes tingimustes mõistmisprotsessi mentaalne lõpptulem, millised otsinguprotsessis aktiveeritud tähendusüksused selles säilivad, millised aga kustutatakse.

1990ndate alul tulevad terminid *accessibility* ja *informativeness* ka huumorikäsitlustesse – esimene De Palma ja Weineri töödes (nt 1992) keerdküsimuste kohta, teine Rachel Giora artiklis (1991); vt neist ka Attardo 1997: 401–402. Giora kirjutis (võib-olla Goran Nerhardtist nakatatuna) põeb omalaadset “Roschi intoksikoosi”, kasutades nalja- jm tekstide analüüsil harjumatu mõisteid: kategooria, selle prototüüpsed (mittemarkeeritud) ja erandlikud (markeeritud) liikmed jmt. Giora seab eesmärgiks naljadele tunnusliku ja korduvalt ka mainitud üllatus efekti n-ö infoteoreetilise äraseletamise. Kui edukas või edutu ka poleks Giora selle eesmärgi enda saavutamisel, igatahes on ta mulle teadaolevaist autoreist esimene, kes möödaminnes (vt eriti lk 471; vrd ka 2003: 175) on eksplitsiitselt sõnastanud olulise erinevuse keelelise metafoori ja nalja vahel (mida ju intuiitiivselt teab igauks, kes on neile ainetele n-ö kahe skripti vaimus mõelnud). Tavakeelse rusikareeglina kõlaks see umbes nii: metafoori mõtestus suubub “igavasse” (*tenor, target-*) maailma, nalja mõtestus “huvitavasse” (puänteerivasse, “peidetud skripti”) maailma.⁶

See distinktsioon pole siiski puänteeritud tavanaljadedest väljaspool eriti vettpidav. Nali võib olla üles ehitatud metafooride bukvaliseerimisele, laiendamisele, surnud metafooride “ülesäratamisele” jne (vt nt Veale 2003). Vanasõnad võivad olla didaktiliselt surmtõsised, vahel aga vägagi naljakad (*Kange situb kannad täis*). Huumori ja kujundkõne vahel laiub vaimukuseks nimetatav eikelligimaa. Mark Turneri XYZ-struktuurid (vt nt Turner 1987; 1991: 183–215; 1996: 104–108; 1998: 52–55), mis vormi poolest esindavad täpipealt Aristoteelse eelmainitud “4. metafooriliiki”, on produktiivsed paröömikas ja aforistikas, kuid see, kas ja kuivõrd naljakad nad on, ei sõltu põrmugi lausevormist. Nt lause *Juust on piima hüpe igaviku poole* on minu jaoks ütlemata naljakas.

Fraseologismide üheks pea obligatoorseks funktsiooniks on anda kõnele veidi naljakat jumet. Katre Õimu monograafiast (2003: 60–64) selgub, et eesti (nagu kindlasti muudegi rahvaste) traditsioonilised võrdlused on oma konstituentide salientsus- ~ informatiivsus- ~ markantsusvahekordade poolest kirevalt mitmekesine aines, millest osa kuulub selgesti ka huumorisse, osa kindlasti mitte, osast aimub praeguseks juba läbikulunud humoristlik minevik. Triviaalvõrdlustes, nagu *kuum kui tuli, külm kui jää, valge kui lumi, must kui süsi* jts pole huumorist jälgegi, nende allikkomponentidel pole isegi enam metafoorsete kujundite kvaliteeti, vaid nad toimivad hüperboolidena ja tähendavad lihtsalt ‘v ä g a (kuum ~ külm ~ valge ~...)’. Skaala teises otsas on võrdlusi, mis kahtlemata kuuluvad huumorisse: *rinnad eest lahti nagu hiireimetajal; pisike nagu kilgikohija; hädas nagu koer kolmanda julga peal; läheb [visalt] nagu koeral sibulasöömine* jms. Selliste figuratiivseks komponendiks pole reeglina mitte üksiksõna ega mõiste, vaid mingit stseeni, situatsiooni, sündmust esitav sõnaühend. Siht- ja allikmaailmu ei seo siin enam mingi ühisomadusena mõtestuv predikaat, nagu see oli triviaalvõrdluste puhul, allikmaailma kui sellist õieti ei eksisteerigi, ta on “konditsionaalne”. Kujundlik stseen ise on pandud kokku selgelt inkongruentsetest osadest: ükski inimene ei imeta tegelikult hiiri, ei kohitse kilke ega loetle koera julki, on raske kujutleda motiivi, mis peaks sundima koera sibulat sööma jne. Igal juhul kinnitavad sellised võrdlused aga suurepäraselt Giora jt teooriaid, et nali tavatseb suunduda liiaselt informatiivsele.

5. Metonüümiale rajatud lootused

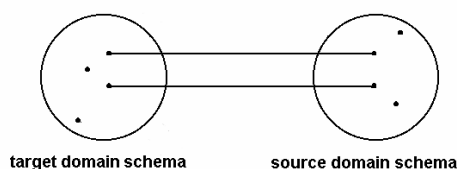
Kurt Feyaerts ja Geert Brône oma osaliselt kattuvais ühistöodes (Brône & Feyaerts 2003; 2004: 364–372) kurdavad, et senised skriptipõhised huumorimudelid pole ära kasutanud kaugelki kõiki kognitiivlingvistikas väljatöötatud vahendeid ning teisalt on kognitiivlingvistid ise seni liiga vähe huvitunud huumorist kui uurimisainest. Kasutamata vahenditena nimetatakse eelkõige 1) mitmeid William Crofti ja D. Alan Cruse'i raamatus (2004) vaadeldud *construal*-operatsioone; 2) Rachel Giora (1991) markeeritud informatiivsuse nõuet (et nalja puändis lisanduv infohulk p.o markantselt suur) ning ta raamatus (2003: 176–184) tutvustatud optimaalse innovatsiooni hüpoteesi (*optimal innovation hypothesis*), mille kohaselt on kõige nauditavamad figuratiivsed jm kõneüksused, kus salientne ja innovatiivne on parajas tasakaalus;⁷ 3) Ronald Langackeri tuntud postulaati: metonüümia on n-õ parim sisenemispunkt kõneainesse, salientne ja kergesti kodeeritud? (*easily coded*) entiteet, viitepunkt, mis automaatselt evotseerib teise, sihtentiteedi, mis pakub vähem huvi või on raskem nimetada. Neist teoreetilistest suunistest juhindudes analüüsivad autorid saksa fraseologisme lolluse ja inetuse kohta, mis oma retooriliselt loomult on metonüümilised hüperboolid. Huumoristlike metonüümiate korral on prototüüpne, rutiinne mõistmisprotsess häiritud, kuna viitepunktid on markeeritud, salientsed ning viitepunktstruktuurid moonutatud. Need moonutused ei tohi olla aga ka liiga suured, sest nali peab olema lõppeks ikkagi mõistetav, seega peab huumoristlikus üksuses kehtima olukord, mida Feyaerts ja Brône nimetavad *balanced processing difficulty*. Töötlusraskuse suurus on seejuures mõõdetav või korreleeritud kausaalse ahela pikkusega, s.o kausaalsete “sammude” arvuga, mille võrra metonüümiline manifestatsioon on eemaldatud sihtmõistest (*target concept*), mida ta on pandud esindama. Näiteks ütluses *Bei deiner Geburt ist wohl etwas Dreck ins Hirn geraten* on kausaalse ahela väidetavaks pikkuseks ainult üks samm. Seevastu fraas *Als dein Vater dich gesehen hat, hat er doch den Storch erschossen* nõuab kahe teineteisesse sahteldatud kausaalse ahela ülesehitamist, umbes nõnda: ‘Kui laps on inetu, siis (kui isa näeb last), siis laseb ta kure maha’. On veelgi keerukama struktuuriga fraase, kus esineb *pea* kujund – nt *Du hast wohl als Kind einen Schlag auf den Kopf bekommen?* Taolisi inimsomaatilisi kujundeid loeb osa uurijaid metafoorideks, osa metonüümiateks (vt lähemalt ka nt Krikmann 2003a: 105–109), ning nende viimaste hulka kuuluvad ka tuntult metonüümialembesed Feyaerts ja Brône ise. Kuid nad tarvitavad oma arutluses (2004: 366) skematiseerivat mõistet DAMAGED CONTAINER, ja KONTEINER on senises kognitiivlingvistilises teoorias olnud küll kontseptuaalse *metafoori* klassikaline musternäide.

Mõte, et metonüümilise lausungi mõistmiseks vajaliku “mentaalse töö” hulk on eri kordadel erinev, tundub intuiitiivselt paikapidavana, kuid on raske uskuda, et see hulk oleks mõõdetav diskreetselt loenduvate kausaalsete sammude kaudu. Ja ilmselt ei kätke tasakaalustatud tõlgendusraskuse kontsept vaikivat järeldust, et mida pikem on mentaalne teekond metonüümia “leksikaalselt välispinnalt” ta tegeliku mõtteni, seda intensiivsem on temast põhjustatud huumorielamus. Ja ilmselt ei arvesta sinne lähenemisviis seda, kas asjaomane kujundkõneüksus on vastuvõtjale eelnevalt tuntud või esmakuuldav. Kui aga kõne all on just *fraseologismide* naljategemisvõime, muutub viimane distinktsioon eriti akuutseks. Puänteeritud nali (lühinarratiiv või kvaasi-keerdküsimus) on kaasaja inimeste teadvuses arvatavasti huumori prototüübiks ja sesse prototüüpi peaks siis ka esmakuuldavus olema tingimatu eeltingimusena sisse kirjutatud. Fraseologismid on aga igapäevase kõnekeele komponendid, mille “lahtikodeerimine” on reeglina automatiseerunud ning esmakuuldavus pigem suur erand. Paljud idioomid on leksikaalselt nii motiveerimatud, et häireteta kommunikatsiooni tagamiseks peavad nende tähendused olema eelnevalt kätte õpitud ja mingist “balansseeritud töötlemisraskusest” pole juttugi. Muidugi on ka fraseologismide loomulik tarvitajaskond võimeline hindama, kas ja kuivõrd on ühte või teise ütlusse kätketud n-õ huumoristlikke kavatsusi. Kuid see kõik on konnotatiivne lisaväärtus, mis ei maksa midagi, kui vastuvõtjal ei õnnestu ära mõistatada ütluse denotatiivset sisu.

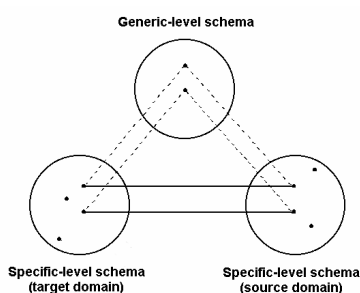
Brône ja Feyaerts (2004) analüüsivad ka kaht jutunäidet ning nende pikem kirjutis (2003) vaatlleb sessamas metonüümilises vaimus mõningaid karikatuure. Nad möönavad, et paljud huumoristlikud üksused seletuvad prototüüpia-, salientsus- ja markeeritusnähtudega, st ei nõuagi puhtkeeleliselt

analüüsitaseandilt väljumist. Ometi meenutab kirjutus tervikuna pigem metonüümia kui huumori analüüsi, sh mitmete asjade lihtsat ümbertõlkimist Langackeri, Crofti ja Giora terminitesse. Lugeja ei saagi selgelt aru, kas kõik fraasid, mis nõuavad pikemaid kausaalseid järeldusahelaid või ilmutavad metonüümia keerukamaid liiteid metafooriga, peavad autorite arvates paratamatult resulteeruma huumorina, ükskõik kui tuntud nad ka poleks, või kas nt “värsked” metonüümilised improvisatsioonid saavad jääda ka mittehumoristlikeks. Kuid metonüümia kui huumoriloometehnika esiletõst ise tundub tänuvärselt innovatiivne, sunnib sügavamalt mõtlema inkongruentsi olemuse üle ja näib lõovad tuntava mõra naljade skriptikesksesse analüüsimalli üldse.

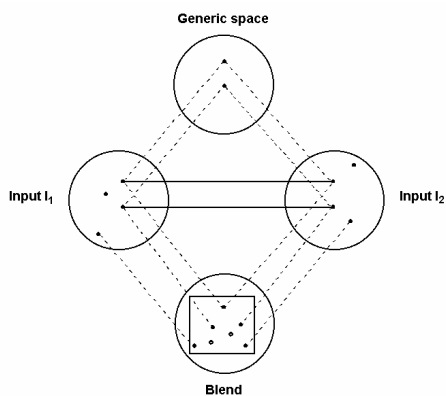
6. Blendile rajatud lootused

1. faas: Otsene projektsioon allikalt sihile

2. faas: Lisatud geneerilise tasandi skeem (Lakoff & Turner 1987)

3. faas: Lisatud blend, skeemide asemel mentaalsed ruumid (Fauconnier & Turner 1994, Turner & Fauconnier 1995 jj)

Metafoorimudeli areng lakofiaanlikus kognitiivistikas on läbinud jämedais joontes kolm faasi: 1) toimub otsene projektsioon allikalt sihile; 2) on lisatud nn geneerilise tasandi skeem (Lakoff & Turner 1989); 3) on lisatud nn suland (*blend*), skeemide asemel mentaalsed ruumid (*mental spaces*) – vt nt Fauconnier & Turner 1994; Turner & Fauconnier 1995 jpt hilisemad. (Blendi ning Turneri ja Fauconnier’ kontseptuaalse integratsiooni (*conceptual integration*) teooriaga seonduvaid probleeme on eesti keeles lähemalt arutletud ühes mu varasemas kirjutises – vt Krikmann 2003a: 78–103.) Blendi-komponendi toomine metafoorimudelisse oli ajendatud kahest motiivist: 1) vajadusest panna mudel paremini kajastama metafooride tegelikul tarvitamisel ja mõistmisel toimuvaid “onlain”-protsesse (vt nt Katz jt 1998: 163); 2) ilmselt ka soovist eristada selgemini metafoori “domeenilist” ja “propositsionaalset” aspekti ning kajastada tugevamalt metafoori konkreetset keelelist manifestatsiooni, mida senine lakofiaanlik teooria oli omas ülikontseptuaalsuses üsna kõrvaliseks pidanud.

Kuigi blendide hulka väidetakse kuuluvat ka väga tavakeelseid sõnaühendeid, nagu *pruun lehm* või *sinine tass*, näib blendidel olevat loomumane kalduvus toita fantaasiat ja toota huumorit. Blendi-näidete hulgas on selliseid, mis külgnevad huumoriga või otse kuuluvad huumorisse. Juba kuulsa Vikatimehe (*Grim Reaper*) kujutised on võimelised paljudes vaatajates esile kutsuma süngelt groteskseid goialikke elamusi. Samuti on blendi-näidete hulgas rohkesti “Kui oleks..., siis oleks...” tüüpi lauseid (*counterfactuals*), nt: *Kui Bill Clinton oleks olnud Titanic, siis oleks jäämägi ära uppunud* (viide Clintoni ja Monica Lewinsky afääril puhkenud skandaalile ja kohtuprotsessile). Pilkava alltekstiga “oleks” ja “poleks” -väljendid on levinud ka paljude rahvaste ütlusfolklooris, sh eesti omas: *Oleks tädil rattad all, oleks omnibuss; Oleks põrsal küüned, läheks puu otsa; Poleks koer sitale hakanud, oleks jänese kätte saanud* jt. Kõik need ratastega tädid, küüntega põrsad jm on olemuselt samuti blendid.

Eelmainitud Seana Coulson on enne ja pärast oma doktoritöö ja sellel põhineva samanimelise monograafia “Semantic leaps” ilmumist kirjutanud huumorist veel mitmeid asju, sh Menendeze vendade nimelise viiruse kohta (1996), ning artikli “What’s so funny” (Coulson, ilmumisel), kus ta demonstreerib ka nelja Clintoni-karikatuuri blendilist laadi. Toon siin näiteks ainult ühe neist.

Incident= Felled(GW, Tree, Ax)
 Accused-of(Incident, GW)
 Admitted(GW, Incident)
 Accepted-Blame-for(GW, Incident)

Washington Input

Incident= Sex(BC, Lewinsky)
 Accused-of(Incident, BC)
 Denied(BC, Incident)
 Denied-Blame-for(BC, Incident)

Clinton Input

Incident= Felled(WWC, Tree, Saw)
 Misdeed=Felled(WWC, Tree, Ax)
 Accused-of(WWC, Misdeed)
 Denied(WWC, Misdeed)
 Denied-Blame-for(WWC, Misdeed)

Blend

Jeff MacNelly karikatuuri sisenditeks (mida “praimib” ka pildi hübriidset nime sisaldav pealkiri) on teadmised kahest USA presidendist – esimesest, George Washingtonist, ja eelviimasest, Bill Clintonist. Washingtoni kohta käibib (väidetavalt apokrüüfiline) jutt, et kunagi poisipõlves ta raius maha isa farmi juures olnud kirsipuu; kui raevunud isa hakkas oma pereliikmeid küsitlenu, et süüdlast välja selgitada, öelnud noor Washington, hoolimata üheselt prognoositavast keretäiest: “I cannot tell a lie. It was I who chopped down the cherry tree.” Clintoni sisendi mõtestamiseks annab võtme lausekatkend “When I denied..., I was legally accurate” – s.o viide Monica Lewinsky kohtuasja käigus öeldud, dokumenteeritud, korduvalt tsiteeritud, tuntuks saanud ja rohkesti äraaerdud repliigist. Juuresoleval skeemil on esitatud mõlemasse sisendisse kuuluvad põhiteadmised predikaatide ja argumentide vormis: juhtum; süüdistus; juhtumi omaksvõtt / eitamine; süü omaksvõtt / eitamine. Blend on siis kombinatsioon neist sisenditest. Kui sisendites oli “juhtum” ühtlasi vaikimisi “väärtegu” ja agenti süüdistati “juhtumi” pärast, siis blendis on “juhtum” ja “väärtegu” lahku kvalifitseeritud, sest karikatuuri tegelase jaoks nad ei kattugi. Ühtlasi on saagija nime ja vist ka näo poolest Washingtoni ja Clintoni hübriid, riiete poolest Washingtoni-aegne, käes oleva kettsae poolest taas Clintoni-aegne.

Samas blendilises vaimus on karikatuure ja verbaalset ainet analüüsinud ka Feyaerts & Brône (2002) ning Kyratzis (2003). See kõik on kena, kuid kuna kontseptuaalne integratsioon on kognitiivse nähtusena tervikuna äärmiselt universaalne ja kõikehõlmav (vrd ka nt Gibbs 2000), sobides nii metafoori kui ka huumori kui ka peaaegu mille iganes seletusvahendiks, siis jääb siin ikkagi seletamata, millised blendid resulteeruvad huumorina, millised lihtsalt metafooridena ja millised millegi muuna.

7. Kokkuvõtteks: Tagasi Metuusala juurde?

Selles lühikirjutises oli võimalik tuua vaid mõnesid üksikuid pisteproove huumori ja kujundkõne vahekordadest ning neid käsitlevaist töödest.⁸ Vaatluse tulemused võib kokku võtta järgmisteks teesideks: 1. Huumoriteooria ja kognitiivistlik kujundkõneteorie hakavad viimastel aastatel teineteist üha enam märkama ja teineteise poole sirutama. 2. Selles lähenemisprotsessis on lingvistidest kujundkõneteorieetikutel olnud aktiivsem roll kui huumoriteoreetikutel, vahel huumori identiteeti ja spetsiifikat liialtki eitades. 3. Huumori ja kujundkõne eristuvuse puhtkognitiivseist kriteeriumidest on veel vara rääkida. 4. Nii attardoliku huumoriteooria kui ka lakofiaanliku kujundkõneteorie arengustaadiumi tervikuna on raske määratleda ning nende jätkusuutlikkust ennustada.

Teades, et rida mõisteid, nagu kalambuur, oksüümoron, zeugma, spuunerism, malapropism, ironia, allegooria jpt käibivad ammu ja tavapäraselt nii retooriliste kui ka huumoriteoreetiliste terminitega, ning Rachel Gioralt malli võttes võiks oletada, et kujundkõne ja huumori kognitiivsed vahekorrad on pigem samuti gradientsed kui kahevalentselt eristuvad. Huumori tuvastuskriteeriume otsides poleks võib-olla viljatu vaadata tagasi ka agressiivsus- ja lõõgastusteooriate poole, mis poliitkorrektsuslikel vm küsitavil asjaoludel on vaikimisi iganenuiks ja pädematuiks kuulutatud. Alles suhteliselt hiljuti tehtud psühholoogilised katsed näivad viitavat sellele, et kedagi halvustavad

naljad kalduvad saama parimaid reitinguid (vt Graesser jt 1989) ning halvustust kätkevad metafoorid tunduvad muudest naljakamad (vt Mio & Graesser 1991). David Ritchie (2005) kutsub taasavastama naljakuse sotsiaalseid taustu. Sama moraal kumab üllatuslikult vastu ka Tony Veale'i ühest äsjasest kirjutisest (2004). Veale sõnandab arvata, et huumorielamus ei teki mitte seetõttu, et nali suudab oma struktuuriliste omaduste tõttu humoristliku tõlgenduse kuulajale peale suruda, vaid seetõttu, et kuulaja kui sotsiaalne olend on juba loomuldasa ette häälestatud otsima huumorit kõikjalt, kus võimalik, st huumorielamuse tekitamine on kahepoolne, kooperatiivne protsess. Seda sügavamalt, mida Veale kutsub inkongruentsi ja lahenduse tagant otsima, nimetab ta sotsiaalseks loogikaks (*social logic*): "... a humor theory must not look to incongruities, but provide a social explanation for why we enjoy insulting others and why a feeling of social intimacy can arise when this insult is licensed by the cooperative principle of joke-telling" (lk 424), või edasi: "What is needed is not a logical mechanism as such, or a logic of oppositions, but a social logic that allows a theory to ground the interpretation in the specific concerns and prejudices of the listener as a social agent" (lk 424–425). Puändiga nali on tänapäeval huumori põhivorm ja sel naljal on reeglina objekt, kelle suhtes nali on kriitiline. Naljal on relva funktsioon, kui marksistlikult see ka ei kõlaks, tal on tabumurdja funktsioon, kui freudistlikult see ka ei kõlaks. Pole ilmselt juhus, et poliitilised, sotsiaalsed, etnilised, obstsöönised (seksuaalsed või skatoloogilised) teemad on kaasaegseis naljades läbilõhki statistiliselt prevaleerivad. Ka pole ilmselt juhus, et Brežnevi-aegne NSV Liit oli võib-olla poliitiliste naljade viljakaim taimelava läbi kõigi aegade. Pole ilmselt juhus seegi, et vohavast seksikultusest hoolimata on põlistes heaoluühiskondades täheldatud naljatraditsiooni kiiret taandumist ning sama trend on maad võtmas ka neis postsotsialistlikes maades, kus uuskapitalism pole rüütanud end piisavalt metsikuisse vormidesse.

Märkused

1. Eestikeelset lühiülevaadet huumoriteooriate traditsioonilistest põhiliikidest, sh inkongruentsiteooriatest, võib lugeda nt minu varasemaist kirjutistest (vt Krikmann 2002: 843–847; 2004: 6–7 ja seal toodud viited varasemaile töödele).
2. George A. Milleri (1979) järgi jagunevad metafoorid vormiliselt kolme põhiliiki: nominaalmetafoorid (nt *Sally on jäätükk*), predikatiivmetafoorid (nt *Noored õitsevad, aga vanad närtsivad*) ja sententsiaalmetafoorid (nt John Michael Reddy (1969) kuulus paljutsiteeritud lause *The rock is becoming brittle with age*, väidetavalt tudengite iseloomustus vana geoloogiaprofessori kohta. Max Black (1962: 27) on arvanud, et sententsiaalmetafooride päris kodu üleüldse näibki asuvat eelkõige vanasõnades ja mõistatustes
3. Vt nt Gentner & Medina 1997 ja 1998; Gentner & Namy 1999; Gentner & Wolff 2000; Gentner jt 2001; Markman & Gentner 2000; Bowdle & Gentner 2005 jpt / Glucksberg 2001 jpt. Metafoori predikatiivset funktsiooni on rõhutatud ka nt Niina Arutjunova töödes (1979; 1998: 346 jj).
4. Attardo ja Raskini GTVH-mudel is figureerib teinegi, eriti müstiline ja problematiline konstituent – nn loogiline mehhanism (LM), mis oma algversioonis on esindatud põhiliselt mitmesuguste ümberpöörde e nn reversaalidega Hiljem on Attardo avaldanud koos oma õpilaste Christian Hempelmanni ja Sara Di Maioga pika kirjutise (Attardo jt 2002), mis taotleb pakkuda "kõigi teadaolevate LM-ide" taksonoomilise liigituse. Kuid selleski on alamastme LM-liikide identifitseerimiseks kasutatud määrangud (*analogy, parallelism, proportion, vicious circle, missing link, consequence, field restriction, exaggeration* jts) nii impressionistlikud, et kipuvad sattuma omavahel mitmesugustesse sünonüümilistesse, hüpo/hüperonüümilistesse, kausaalsetesse vm suhetesse ning lisaks ilmutavad kattuvusi kujundkõneteoorias ja mujal kasutatud terminitega.
5. Ka McKoon & Ratcliff (1998) oma ülevaates ignoreerivad kujundkõneteemasid täielikult. Seniseid psühholingvistilisi töid kujundkõne kohta on hästi ulatuslikult refereeritud Rachel Giora raamatus "On Our Mind" (2003), kuid sealgi on mõned suunad (nt Dedre Gentneri rühma uurimused) esindatud üsna põgusalt.
6. Kalambuuri juures on analoogilise küsimuse "Kumb tõlgendus võidab?" ümber juba varem juurelnud Pierre Guiraud (vt Attardo 1994: 138). See küsimus on intrigeerivalt lahtine ka kahemõtteliste peitepiltide juures, mille klassikalisi näiteid Giora oma artikli lõpuosas (1991: 479–481) tsiteerib (Wittgensteini kuulus jänes-part jt). Nähtavasti võidakse nali rajada mitte ainult "informatiivsema skripti" võidule, vaid hästi

maskeeritud ühisosa konstrueerimisele / avastamisele kahe näiliselt võrreldamatu asja vahel: *Mis vahet on hapukurkidel ja välistrepil? – Kurgid tehakse sisse, välistrepp välja*. Poetiliste metafooride kohta on Juri Lotman (nt 1970: 250) arvanud, et väljaspool oma konkreetset konteksti jäävad nad absurdideks, Samuel Levin (1977: 128–134) aga leiab, et nad polegi õieti metafoorid, kuna luuletus tervikuna konstrueerib omaenda n-ö teisese võimaliku maailma, milles nad ei vajagi eraldi “konstruaali”.

7. Giora tajub nähtavasti sünonüümiat meeldivuse ja naljakuse vahel, kuna kasutab väljendeid, nagu “humorous or pleasing” või “funniness or pleasure” (vt 2003: 179). Termin *salience* märgib Giora töedes püsimalusalvestiste, eelkõige teatud sõnatähenduste tugevat juurdumust, seega ka hõlpsat “hangitavust”, automaatset aktualiseerumist vastavate verbaalsete stiimulite korral, lühidalt – vähimat informatiivsust. See näib olevat drastiliselt erinev selle sõna tähendusest (‘eenduv, tähelepanu äratav, pillkupüüdev, inforikas’ vmt) tavakeeles kui ka psühholoogilises üldpruugis, kus ta iseloomustab eelkõige tajuliste stiimulite endi seesuguseid omadusi.

8. Täiesti vaatlemata ja isegi mainimata on jäänud nt Benjamin Bergeni ja Kim Binstedi, Carmen Curcó, Christian Hempelmanni, Brigitte Nerlich'i ja David Clarke'i, Howard Pollio, Graeme Ritchie, Willibald Ruchi jpt seisukohad, samuti ka Victor Raskini, Salvatore Attardo ja Seana Coulsoni mitmed uuemad kirjutised, kõik arvukad psühholingvistilised jm tööd iroonia kohta, kõik neuroteaduslikud käsitlused kujundkõne ja huumori kohta, kõik katsed nende ainete kompuutermodeleerimise alal.

Viidatud kirjandus

- Aristoteles 2003. *Luulekunstist (Poeetika)*. Vanakreeka keelest tõlkinud ja kommenteerinud Jaan Unt. Toimetanud Ain Kaalep. Tallinn: Keel ja Kirjandus.
- Arutjunova N. D. 1979. Языковая метафора (Синтаксис и лексика). *Лингвистика и поэтика*. Отв. редактор В. П. Григорьев. Москва: Наука, 147–173.
- Arutjunova N. D. 1998. *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры.
- Attardo, S. 1993. Violation of conversational maxims and cooperation: The case of jokes. *Journal of Pragmatics*, 19-6, 537–558.
- Attardo, S. 1994. *Linguistic Theories of Humor*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Attardo, S. 1997. The semantic foundations of cognitive theories of humor. *HUMOR: International Journal of Humor Research*, 10-4, 395–420.
- Attardo, S. & Raskin, V. 1991. Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model. *HUMOR: International Journal of Humor Research*, 4-3/4, 293–347.
- Attardo jt 1994 = Attardo, S., Attardo, D. H., Baltés, P. & Petray, M. J. The linear organization of jokes: analysis of two thousand texts. *HUMOR: International Journal of Humor Research*, 7-1, 27–54.
- Attardo jt 2002 = Attardo, S., Hempelmann, C. F. & Di Maio, S. Script oppositions and logical mechanisms: Modeling incongruities and their resolutions. *HUMOR: International Journal of Humor Research*, 15-1, 3–46.
- Black, M. 1962. *Models and metaphors*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Bowdle, B. F. & Gentner, D. 2005. The Career of Metaphor. *Psychological Review*, 112-1, 193–210.
- Brône, G. & Feyaerts, K. 2003. The cognitive linguistics of incongruity resolution: Marked reference-point structures in humor. [8th International Cognitive Linguistics Conference: July 20–25, 2003, University of La Rioja, Spain. Theme session: Cognitive-Linguistic Approaches to Humour]. Viidatud netiaadressilt: <http://wwwling.arts.kuleuven.ac.be/iclc/Papers/BroneFeyaerts.pdf>
- Brône, G. & Feyaerts, K. 2004. Assessing the SSTH and GTVH: A view from cognitive linguistics. *HUMOR: International Journal of Humor Research*, 17-4, 361–372.
- Coulson, S. 1996. The Menendez Brothers Virus: Analogical mapping in blended spaces. *Conceptual Structure, Discourse, and Language*. Ed. by Adele Goldberg. Palo Alto, CA: CSLI.
- Coulson, S. 1997. *Semantic leaps: The role of frame-shifting and conceptual blending in meaning construction*. Unpublished P.H. dissertation. University of California, San Diego.
- Coulson, S. 2001. *Semantic Leaps: Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulson, S. (ilmumisel). What's so funny: Conceptual Blending in Humorous Examples. *The Poetics of Cognition: Studies of Cognitive Linguistics and the Verbal Arts*. Ed. by V. Herman. Cambridge: Cambridge University Press. Viidatud netiaadressilt: <http://cogsci.ucsd.edu/%7Ecoulson/funstuff/funny.html>

- Coulson, S. & Kutas, M. *Frame-shifting and Sentential Integration*. Technical Report CogSci. UCSD-98.03. October, 1998. Department of Cognitive Science, UCSD, San Diego, CA, 92093-0515.
- Croft, W. & Cruse, D. A. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Palma, P. & Weiner, E. J. 1992. Riddles: Accessibility and Knowledge Representation. [*Proc. of COLING-92, Nantes, Aug. 23–28, 1992*] Viidatud netiaadressilt: <http://acl.ldc.upenn.edu/C/C92/C92-4176.pdf>
- Fauconnier, G. & Turner, M. 1994. *Conceptual Projection and Middle Spaces*. Department of Cognitive Science Technical Report 9401. San Diego: University of California, San Diego. Viidatud netiaadressilt: <http://www.cogsci.ucsd.edu/research/files/technical/9401.pdf>
- Feyaerts, K. & Brône, G. 2002. Humor through ‘double grounding’: structural interaction of optimality principles. *The Way We Think: A Research Symposium on Conceptual Integration and the Nature and Origin of Cognitively Modern Human Beings (Odense, Denmark, August 19–23, 2002)*. Odense Working Papers in Language and Communication, vol. I–II. Ed. by Anders Hougaard, Steffen Nordaal. Odense: Odense University, Institute of Language and Communication, 313–336. Viidatud netiaadressilt: http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2/content_storage_01/0000000b/80/28/22/10.pdf
- Gentner, D. & Medina, J. 1997. Comparison and the Development of Cognition and Language. *Cognitive Studies: Bulletin of the Japanese Cognitive Science Society*, 4.1, 112–149.
- Gentner, D. & Medina, J. 1998. Similarity and the development of rules. *Cognition*, 65-2/3, 263–297.
- Gentner, D. & Namy, L. L. 1999. Comparison in the Development of Categories. *Cognitive Development*, 14-4, 487–513.
- Gentner, D. & Wolff, P. 2000. Metaphor and Knowledge Change. *Cognitive dynamics: Conceptual change in humans and machines*. Ed. by E. Dietrich and A. Markman. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Assoc., 295–342.
- Gentner jt 2001 = Gentner, D., Bowdle, B. F., Wolff, P. & Boronat, C. Metaphor is Like Analogy. *The Analogical Mind: Perspectives from Cognitive Science*. Ed. by Dedre Gentner, Keith J. Holyoak, Boicho N. Kokinov. Cambridge, Mass.–London, England: The MIT Press, 199–253.
- Gibbs, R. W., Jun. 1994. *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. New York–Melbourne: Cambridge University Press.
- Gibbs, R. W., Jun. 2000. Making good psychology out of blending theory. *Cognitive Linguistics* 11-3/4, 347–358.
- Giora, R. 1991. On the cognitive aspects of the joke. *Journal of Pragmatics*, 16-5, 465–485.
- Giora, R. 2003. *On Our Mind: Salience, Context, and Figurative Language*. Oxford–New York–Auckland–Bangkok...: Oxford University Press.
- Glucksberg, S. 2001. *Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Graesser jt 1989 = Graesser, A. C., Long, D. L. & Mio, J. S. What Are the Cognitive and Conceptual Components of Humorous Text? *Poetics*, 18-1/2, 143–163.
- Greimas, A. J. 1971 [1966]. *Strukturele Semantik. Methodologische Untersuchungen*. Braunschweig: Friedr. Vieweg + Sohn.
- Grice, P. 1991 [1989]. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Mass.–London, England: Harvard University Press.
- Katz jt 1998 = A. N. Katz, C. Cacciari, R. W. Gibbs Jr., M. Turner. *Figurative Language and Thought*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Koestler, A. 1964. *The Act of Creation*. London: Hutchinson & Co.
- Krikmann, A. 2002. Sissejuhatavat humorist ja rahvanaljast: ained, mõisted, teooriad. *Keel ja Kirjandus*, nr 12, 833–847.
- Krikmann, A. 2003a. Kaasaegse metafooriteooria panus parömioloogiasse. *Uurimus folkloori lühivormidest*. Reetor 1. Tartu: EKM, EKFK, 52–144.
- Krikmann, A. 2003b. Arthur Koestler, huumoriteooria “kodutu meel”. *Keel ja Kirjandus*, nr 3, 161–177.
- Krikmann, A. 2004. *Koestler, Raskin, Attardo ja teised: Lingvistiliste huumoriteooriate uuemaist arenguist*. Reetor 4. Tartu: EKM, EKFK.
- Kyrtziz, S. 2003. Laughing Metaphorically: Metaphor and Humour in Discourse. [8th International Cognitive Linguistics Conference: July 20–25, 2003, University of La Rioja, Spain. Theme session: Cognitive-Linguistic Approaches to Humour]. Viidatud netiaadressilt: <http://www.ling.arts.kuleuven.ac.be/iclc/Papers/Kyrtziz.pdf>
- Lakoff, G. & Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago–London: Chicago University Press.

- Lakoff, G. & Turner, M. 1989. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Levin, S. R. 1977. *The Semantics of Metaphor*. Baltimore–London: The John Hopkins University Press.
- Lotman, M. J. 1970. *Структура художественного текста*. Москва: Наука.
- Markman, A. B. & Gentner, D. 2000. Structure mapping in the comparison process. *American Journal of Psychology*, 113-4, 501–538.
- McKoon, G. & Ratcliff, R. 1998. Memory-Based Language Processing: Psycholinguistic Research in the 1990s. *Annual Review of Psychology*, 49, 25–42.
- Miller, G. A. 1979. Images and Models, Similes and Metaphors. *Metaphor and Thought*. Ed. by Andrew Ortony. Cambridge–London–New York–Melbourne: Cambridge University Press, 202–250.
- Mio, J. S. & Graesser, A. C. 1991. Humor, Language, and Metaphor. *Metaphor and Symbolic Activity*, 6-2, 87–102.
- Morreall, J. (ed.) 1987. *The Philosophy of Laughter and Humor*. New York: State University of New York Press.
- Ortony, A. 1979. The Role of Similarity in Similes and Metaphors. *Metaphor and Thought*. Ed. by Andrew Ortony. Cambridge–London–New York–Melbourne: Cambridge University Press, 186–201.
- Raskin, V. 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht–Boston–Lancaster: D. Reidel Publishing Company.
- Reddy, M. J. 1969. A Semantic Approach to Metaphor. *Papers from the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: University of Chicago, 240–251.
- Richards, I. A. 1936. *The Philosophy of Rhetoric*. London–Oxford–New York: Oxford University Press.
- Ritchie, D. 2005. Frame-Shifting in Humor and Irony. *Metaphor and Symbol*, 20-4, 275–294.
- Sperber, D. & Wilson, D. 1981. Irony and the use-mention distinction. *Radical Pragmatics*. Ed. by P. Cole. New York: Academic Press, 295–318.
- Turner, M. 1987. *Death is the Mother of Beauty: Mind, Metaphor, Criticism*. Chicago: Chicago University Press.
- Turner, M. 1991. *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Turner, M. 1996. *The Literary Mind: The Origins of Thought and Language*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Turner, M. 1998. Figure. *Figurative Language and Thought*. A. N. Katz, C. Cacciari, R. W. Gibbs Jr., M. Turner. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Turner, M. & Fauconnier, G. 1995. Conceptual Integration and Formal Expression. *Metaphor and Symbolic Activity*, 10-3, 183–204.
- Veale, T. 2003. Metaphor and Metonymy: The Cognitive Trump-Cards of Linguistic Humour. [Presented as a keynote talk at the ICLC Theme Session on Cognitive Linguistic Approaches to Humour, as part of the 2003 International Conference on Cognitive Linguistics.] Viidatud netiaadressilt: <http://afflatus.ucd.ie/papers/iclc2003.pdf>
- Veale, T. 2004. Incongruity in humor: Root cause or epiphenomenon? *HUMOR: International Journal of Humor Research*, 17-4, 419–428.
- Õim, K. 2003. *Võrdluste struktuurist ja kujundisemantikast*. Reetor 2. Tartu: EKM, EKFK.
- Yamaguchi, H. 1988. How to pull strings with words: Deceptive violations in the garden-path joke. *Journal of Pragmatics*, 12-3, 323–337.